

Konstruktiokielioppi ja analogia

Konstruktiokieliopista esiintyy tunnetusti useita eri versioita. Niille, joita itse edes jossain määrin tunnen, on ominaista tavoitteiden ja toteutuksen välinen ristiriita. Jaakko Leinon tuore artikkeli ”Adele E. Goldberg – Väitöskirjalla klassikoksi” (2010) tarjoaa hyvän lähtökohdan tämän teeman käsittelemiseksi.

Seuraava luonnehdinta kuvaa osuvasti konstruktiokieliopin tavoitteita: ”Konstruktiokielioppi ei pidä kielen ensisijaisina rakenneyksikköinä sellaisia peruskäsitteitä kuin sanaluokkia, lausekategorioita tai konstituettirakennetta vaan lähtee siitä, että kielijärjestelmä, kielioppi, koostuu vain konstruktioista. – – Kantavana ajatuksena on siis se, että kielenkuvauksessa tulee keskittyä laajempiin kokonaisuuksiin, – – ei niinkään se, miten ne voidaan rakentaa mahdollisimman pienistä ’alkeishiukkasista.’” (Leino 2010: 76–77.)

Mutta kun siirrytään tavoitteista toteutukseen, törmätään heti mitä ilmeisimpään ristiriitaan. Konstruktiokieliopin mukaisesta kuvauksesta toimii esimerkkinä ANTAA-konstruktio (Leino 2010: 75, 79, 86–87), jonka kuvaus perustuu seuraaviin käsitteisiin: sana, sanaluokka, lauseke, sija, lauseenjäsen, konstruktioimerkitys (= *cause-receive*), verbi-merkitys (= ’give’), semanttinen argumentti ja osallistujarooli (vrt. myös Goldberg 2006: 38–40). Konstruktio kuvataan siis ”alkeishiukkasten” – ja vain niiden

– avulla. Lisäksi kaikki ”alkeishiukkaset” ovat luonteeltaan täysin perinteiset (ehkä lukuun ottamatta konstruktioon kuuluvan semanttisen argumentin ja sitä kulloinkin edustavan, verbimerkityksestä määräytyvän osallistujan välistä eroa). Väite, että ”kielijärjestelmä koostuu vain konstruktioista”, on ensiksikin epätosi, koska foneemit kuuluvat kielijärjestelmään, mutta eivät ole konstruktioita (= ”muoto–merkitys-pareja”). Ja toiseksi siltä osin kuin tämä väite voisi olla tosi, se on semanttisesti tyhjä, koska kaikki eifonologiset yksiköt (= morfeemit, sanat, lausekkeet, idiomit, lausetyypit) ovat *ex definitione* konstruktioita (Leino 2010: 77, 94). Todellisuudessa foneemit pysyvät edelleen foneemeina, morfeemit morfeemeina, sanat sanoina ja niin edelleen.

Itse asiassa Leino (2010: 90) myöntääkin – ainakin epäsuorasti – edellä esitetyn selonteon oikeellisuuden: ”– Goldbergin työssä olennaisinta eivät suinkaan ole uudet, ennen kuulemattomat ajatukset ja kuvausvälineet. Pikemminkin Goldbergin työn näkyvimpiä ansioita ovat tuttujen ajatusten osin uudenlaiset yhteydet ja yhdistelmät, – –”.

Minkä siis pitäisi olla uutta? Lähinnä sen, että ”argumenttirakennekonstruktioilla on siis oma, leksikaalisesta aineistosta riippumaton merkityksensä” (Leino 2010: 80). Mutta tämä ei ole uutta, tämä on ikivanhaa. Sellaiset uusiksi väitetyt käsitteet kuin intransitiivikonstruktio,

transitiivikonstruktio, ditransitiivikonstruktio jne. eivät missään suhteessa eroa sellaisista aiemmista käsitteistä kuin intransiitivilause, transitiivilause, ditransitiivilause jne. On vain huomattava, että vaikka konstruktion merkitys onkin riippumaton leksikaalisesta aineistosta eli yksittäisistä sanoista, se on täysin riippuvainen niistä (abstrakteista) muoto- ja/tai merkityskategorioista, joita yksittäiset sanat kulloinkin edustavat.

Se mikä konstruktiokieliopissa on todella uutta, on uutta vain suhteessa generatiiviseen kielioppiin. Ensijaista on tietysti se, että – kuten kognitiivisessa kielitieteessä yleensäkin – semantiikalle annetaan se asema, joka sille kuuluu. Muis-tettakoon kuitenkin Ray Jackendoffin edustama tässä suhteessa epäortodoksinen generativismi.

Toiseksi konstruktiokielioppi eroaa generativismista siinä, että se kiinnittää systemaattista huomiota lauseiden välisiin analogisiin suhteisiin. Analogia tarkoittaa rakenteellista samankaltaisuutta, ja perinteisen näkemyksen mukaan samaa rakennetta (*pattern*) edustavat lauseet ovat keskenään analogiset. Tämä pätee vaikkapa ditransitiivilauseisiin 'John antoi Marylle omenan' ja 'Enoni lainasi puusepälle viisi shillinkiä' (Jespersen 1965 [1924]: 19). Samaa kantaa edustavat myös Sapir ja Bloomfield, joista jälkimmäinen pitää termejä analogia ja konstruktio suorastaan toistensa synonyymeina (ks. Itkonen 2005a: 3–5). Lisäksi analogia soveltuu tapauksiin, joissa yhden rakenteen merkitys laajennetaan toiseen. 'Aivastaa'-verbi, joka on ensisijaisesti intransiitivinen eli yksipaikkainen, merkitsee siirtämistä (*caused-motion*), kun se sijoitetaan kolmipaikkaiseen rakenteeseen kuten lauseessa 'Hän aivasti nenälän pöydältä' (Goldberg 1995: 28; 2006:

6, 94, 98). Tämän toissijaista siirtämistä ilmaisevan lauseen rakenne on sama kuin ensijaista siirtämistä ilmaisevan lauseen 'Hän tönäisi kirjan pöydältä'. Ne ovat siis analogiset eli – Bloomfieldin ja Goldbergin termein – edustavat yhtä ja samaa konstruktioita (ks. Itkonen 2005a: 98–99).

Generativismi hylkäsi analogian käsitteen, joskin kestävämmän perustein (Itkonen 2005a: 67–76). Yhtä kaikki tämä asenne on jättänyt jälkensä myös ei-generatiiviseen kielitieteeseen. Vuonna 1995 julkaistussa kirjassaan *Constructions* Goldberg mainitsee analogian vain puolivahingossa (esim. s. 76), eikä asiahakemisto sisällä yhtään viittausta analogiaan. Uudessa kirjassaan *Constructions at work* (2006) hän on varovaisesti muuttamassa kantaansa, sillä asiahakemisto sisältää jo yhdeksän viittausta analogiaan.

Michael Tomasello omaksuu rohkeamman asenteen kirjassaan *Constructing a language* (2003). Viitattuaan edeltävässä kappaleessa Goldbergiin (1995) hän toteaa, että abstraktien konstruktioiden oppimista ei voi selittää muuten kuin olettamalla, että lapset soveltavat analogioita lausetason puhunnoksiin ("young children make analogies across whole utterances", s. 144). Tämä merkitsee paluuta perinteiseen ajatteluun. 1800-luvulta 1900-luvun puoliväliin analogia oli käytännössä ainoa periaate, jolla selitettiin morfosyntaksin oppimista. On nurinkurista, että Tomasello uskoo esittävänsä täysin uuden oivalluksen: "Tietämättömyys on syvä ja pohjaton" (Itkonen 2010: 150).

Leino tiivistää (2010: 82–83) konstruktiokieliopin kannan kielen oppimiseen. Avainsana on yleistäminen. Mutta mitä tämä tarkoittaa? Ilmiöitä X, Y ja Z koskeva yleistys voidaan tehdä vain toteamalla, että X:llä, Y:llä ja Z:lla on yh-

teinen rakenne eli että ne ovat keskenään analogiset. Mitään muuta keinoa ei ole (ks. Itkonen 2005a: 22–25). On vain johdonmukaista, että siinä, missä Tomasello puhuu analogiasta, Goldberg (2006: 40) puhuu yleistämisestä (*generalization*).

Goldbergin (2006) alaotsikko on 'Kielellisen yleistyksen luonne'. Mutta mitä hän oikeastaan tarkoittaa yleistyksellä? Avainkäsite on periytyvyshierarkia (*inheritance hierarchy*): korkeammalle abstraktiotasolle kuuluvan rakenteen ominaisuudet periytyvät alemman tason rakenteisiin ja yksikköihin (Goldberg 1995: 108–110; Goldberg 2006: 13–14). Mutta periytyvyys ei ole mitään muuta kuin epähavainnollinen keino ilmaista se, minkä analogia ilmaisee havainnollisesti. Kyseessä on eri abstraktiotasoilla esiintyvä rakenteellinen samankaltaisuus. Tieteenfilosofiassa on jo kauan tiedetty, että analogian soveltumisarvo on rajaamaton, ja Itkonen (2005a: luvut 3–4) havainnollistaa tätä totuutta lukuisin kielitieteen ulkopuolelle menevin esimerkein. Goldberg (2006) ei siis kerro mitään uutta todetessaan (s. 13–14), että kielellinen yleistyys ei periaatteessa eroa ei-kielellisestä. Todellisuudessa Goldberg tutkii analogiaa, ei mitään muuta.

Voidaan lisätä, että Mark Turnerin ja Gilles Fauconnierin kehittänyt *blending*-teoria perustuu aivan yhtäläisesti analogialle: vain kaksi sellaista ilmiötä voidaan sulauttaa yhdeksi uudeksi kokonaisuudeksi, joilla on – jollakin abstraktiotasolla – yhteinen rakenne (ks. Itkonen 2005a: 43–44).

Se tavoitteiden ja toteutuksen välinen ristiriita, joka on ominainen konstruktiokieliopille, voidaan tiivistää seuraavasti: Yhtäältä konstruktio on jakamaton kokonaisuus. Toisaalta sitä ei voida kuvata muuten kuin jakamalla se osiin.

On tavallista, että kokonaisuuden jakamattomuutta yritetään ilmaista sanomalla, että kokonaisuus on ”enemmän kuin osiensa summa”. Juuri näin Croft (2001: 48) perusteleekin oman konstruktiokielioppinsa ”ei-reduktionistista” luonnetta, ja Goldberg (2006: 221–223) ilmoittaa olevansa samalla kannalla. Mutta tämä ei ole suinkaan ainoa mahdollinen tulkinta. Lakoff (1987: 486–487) luonnehtii konstruktioita sanomalla kokonaisuuden olevan yksinkertaisempi – ja siis vähemmän – kuin osiensa summa. Tämä kanta on sinänsä hyvin ymmärrettävä: esimerkiksi kolme osatekijää muodostavat yhden kokonaisuuden, ja yksi on vähemmän kuin kolme.

Mikä on totuus? Omasta puolestani olen antanut tähän kysymykseen seuraavan, ”porrastetun” vastauksen (ks. Itkonen 2005b: 303–304). Jokainen useampia yksikköjä sisältävä rakenne (yksinkertaisimmillaan: järjestäytynyt joukko) on ”enemmän” kuin pelkkä näiden yksikköjen ”läjä” (eli vastaava järjestäytymätön joukko). Tällainen rakenne voidaan yhtäpitävästi **kompositionaalisuuste**sin kanssa rakentaa (tai ”ennustaa”) sen osista tiettyjä sääntöjä noudattaen (ks. Itkonen 2008: 349–355). Tällaiset säännöt on eksplisiittisesti muotoiltu esimerkiksi Richard Montaguen tai Ray Jackendoffin kuvausmalleissa. Tämä ei kuitenkaan ole se, mitä kognitiivisen kielitieteen edustajat tarkoittavat sanoessaan, että kokonaisuus eli konstruktio on enemmän (tai vähemmän) kuin osiensa summa. Se, mitä he haluavat sanoa, ei ole mitään muuta kuin se, että konstruktio on luonteeltaan ei-kompositionaalinen.

Seuraavat kommentit ovat nyt paikallaan. Konstruktiokielioppi käyttää kompositionaalisuuden käsitettä, mutta ei näytä ymmärtäneen, mitä se tarkoittaa.

Leino (2010 94) tarjoaa seuraavan sitaatin: ”Mikä tahansa kielellinen kokonaisuus katsotaan konstruktiksi, kunhan jokin sen muodon tai funktion piirre ei ole suoraan ennustettavissa sen rakeneosista tai muista konstruktioista, joiden on todettu olevan olemassa” (Goldberg 2006: 5). Sekaannus tässä on nyt se, että esimerkiksi ANTAA-konstruktio (eli ainoa Leinon tarjoama esimerkki) on luonteeltaan täysin kompositionaalinen. Kuten edellä on jo nähty, sen kuvaus voidaan luonnehtia tyhjentävästi toteamalla sen rakentuvan tiettyjen vakioisten sääntöjen mukaisesti sellaisista osatekijöistä kuin morfeemi, sana, sanaluokka, lauseke, sija, lauseenjäsen, konstruktioimerkitys, verbimerkitys, semanttinen argumentti ja osallistujarooli. Se, että kuvauksessa käytetyt säännöt vakioisuudesta huolimatta jätetään vaille täsmällistä muotoilua eli pelkästään lukijan ymmärryksen varaan, ei ole suinkaan voima vaan heikkous.

Käsitteellinen sekaannus käy ilmi myös siitä, että Goldberg (2006) käyttää samoja termejä – eli ”integraatio” ja ”fuusio” – puhuessaan kompositionaalisuudesta (s. 21, 221) ja ”semanttisesta koherenssista” (s. 38–40). Mutta integraatio ja fuusio ovat kaksi aivan eri asiaa. Edellinen on horisontaalinen suhde verbin ja sen argumenttien välillä, kun taas jälkimmäinen on vertikaalinen suhde argumenttien ja osallistujien välillä. Vaistonvarainen tai summittainen ajattelu korvaa teorian.

On aina tiedetty, että kielessä on myös enemmän tai vähemmän ei-kompositionaalisia (tyypillisesti idiomaattisia) rakenteita. On kuitenkin hyödytöntä luonnehtia niitä sellaisilla metaforilla kuin ”enemmän” tai ”vähemmän”, niin kauan kuin näiden metaforien merkitystä ei

ymmärretä. Mikä vielä tärkeämpää, ei-kompositionaaliset rakenteet voidaan tunnistaa vasta silloin, kun niiden vastakohta eli kompositionaalinen rakenne on täsmällisesti määritelty. Mutta kuten juuri nähtiin, tilanne konstruktiokieliopissa on tältä osin epäselvä.

On vaikea nähdä, miten Goldberg voisi olla edellä sanotusta eri mieltä. Nykyään hän soveltaa analogian käsitettä (joskaan ei niin systemaattisesti kuin pitäisi). Koska X:n ja Y:n analogia tarkoittaa rakenteellista samankaltaisuutta kokonaisuuksien X ja Y välillä, se edellyttää, että X ja Y on analysoitu osiin, jotka vastaavat toisiaan. Lauseet ’Hän tönäisi kirjan pöydältä’ ja ’Hän aivasti nenäliinan pöydältä’ ovat analogiset siksi ja vain siksi, että ne voidaan sanatasolla analysoida neljäksi muoto-merkitys-yksiköksi, jotka vastaavat toisiaan yhden suhteessa yhteen.

Voidaanko konstruktiokieliopille ominainen ristiriitaisuus selittää, ja jos voidaan, niin miten? Ratkaisu sisältyy seuraavaan Leinon (2010: 93) esittämään Langacker-sitaattiin, jossa ”yksikkö” tulee korvata ”konstruktioilla”: ”[Yksikkö on sellainen] kognitiivinen rakenne, jonka puhuja hallitsee siinä määrin, että kykenee käyttämään sitä pitkälti automaattisesti, ilman että hänen tarvitsee kiinnittää huomiota sen yksittäisiin osiin tai niiden järjestykseen.” Toisin sanoen konstruktion luonnetta ei voida ymmärtää, jos ei oteta huomioon **ajallista** dimensiota seuraavassa kahdessa mielessä. Oppimisprosessin aikana konstruktio on ensin analysoitu ja sitten analysoimaton (= automaattinen). Kuvausvaiheessa tämä ajallinen kehitys käännetään päinvastaiseksi: automatisoitumisen tulos täytyy ”purkaa” eli kokonaisuus täytyy uudelleen analysoida osiin (ks. Itkonen 2005b: 304). Juuri näin tapahtuu-kin ANTAA-konstruktion kuvauksessa.

En halua suinkaan kiistää sitä, että konstruktio-termin käyttöönnotosta on ollut se hyöty, että tiettyihin ilmiöihin on kiinnitetty aiempaa enemmän huomiota. Mutta ainakin omasta mielestäni haitat ovat hyötyjä suuremmat. Kaikkien yksiköiden leimaaminen konstruktioiksi vie huomion pois siitä tosiseikasta, että tämän leimaamisen jälkeen varsinainen työ on vielä kokonaan tekemättä. Yhden kielen morfosyntaksin kuvauksessa on joka tapauksessa analysoitava ne muotokeinot, jotka kulloinkin erottavat korrektilauseet epäkorrekteista, eli läsnäolo, järjestys, kategorijäsenyys ja muodollinen spesifikaatio (ks. Itkonen 2008: luku VI). Kielitypologiassa puolestaan on joka tapauksessa analysoitava ne kieliopillisten merkitysten ilmaisukeinot (= nolla/poisto, järjestys, kliitit/partikkelit, affiksaatio, reduplikaatio, sisäinen muunnos, hahmo), joiden käyttö kulloinkin erottaa yhden kielen toisesta (mt. luku VIII).

Periaate, jonka mukaan kaikki on konstruktioita, voidaan joko hyväksyä tai olla hyväksymättä. Joka tapauksessa pitäisi tiedostaa, että se on semanttisesti tyhjä. Omasta mielestäni on järkevämpää rajoittaa sellaisten termien kuin konstruktio tai hahmo (*Gestalt*) käyttö vain niihin konteksteihin, joissa ne saavat täsmällisen merkityksen. Annan tästä pari esimerkkiä.

Yksinkertaista lausetta koossa pitävän voiman muodostaa yleensä finiittiverbin rektio, joka ilmenee tietyn muotokeinokonstellaation toteutumisena. (Tätä havainnollistaa esim. ANTAARAKENNE.) Mutta koska nollakopulan sisältävästä lauseesta puuttuu finiittiverbi, tuntuu järkevältä käsitellä tällaista lausetta yhtenä (tietysti analysoituna) kokonaisuutena eli konstruktiona (mts. 50–52).

Taivutuskielissä substantiivin ja verbin ero käy ensisijaisesti ilmi sijatunnusten ja tempus-, aspekti- tai modustunnusten erosta. Rakenteeltaan analytytyssä jorubassa tämä ero käy yleensä ilmi sanahahmosta (ynnä tietysti sanajärjestyksestä): substantiivien ja verbien ensisijaiset (joskaan ei yksinomaiset) tavurakenteet ovat VCV(CV) ja CV. On itseltään selvää, että puhujien kannalta näiden hahmojen ero on täysin automatisoitunut, mutta toisaalta on aivan yhtä selvää, että nämä hahmot voidaan kuvauksessa erottaa toisistaan vain analysoimalla ne osiin. Ja tämä ei voi tapahtua muutoin kuin seuraavien muotokeinojen avulla: kategorijäsenyys: vokaali (= V) vs. konsonantti (= C); järjestys: kumpi edeltää kumpaa; läsnäolo (eli lukumäärä): 3/5 vs. 2. Edelleen vaikkapa aktiivi- ja passiivilauseiden välistä eroa ei voi paikantaa yksittäisiin morfeemitunnuksiin, vaan se voidaan kuvata vain rinnastamalla kokonaiset lausehahmot (ks. Itkonen 2008: 104–106).

Konstruktiokieliopista ei voi koskaan tulla kattavaa kieliteoriaa jo siitäkään syystä, että fonologia jää sen ulkopuolelle. Mutta analogiaperustaiselle kieliteorialle fonologia ei ole tietenkään mikään ongelma, sillä – kuten Trubetzkoy opetti – fonologista systeemiä pitävät koossa juuri foneemien väliset analogiset suhteet (ks. Itkonen 2005a: 76–78; 2008: 112–113).

Dixon (2002: xx–xxi) toteaa, että omista käsityksistä poikkeavien käsitysten arvostelemista ei nykyisessä akateemisessa elämässä pidetä oikein sopivana. Hän ei tunnu tätä tilannetta hyväksyvän, enkä sitä hyväksy minäkään. Jos tarkastellaan kielitieteen historiaa viimeisen 50 vuoden ajalta, on aivan selvää, että yksikään koulukunta ei ole saavuttanut ase-

maansa muutoin kuin arvostelemalla edeltäjänsä tai edeltäjiään (ynnä esittämällä ainakin jonkinmoista vaihtoehtoa). Pitäisikö arvostelun lakata nyt, kun asemat on saavutettu? Ei tietenkään.

Von Humboldt ja Whitney uskoivat, että ”kielessä kaikki perustuu analogiaan”. Mielestäni he olivat täysin oikeassa. Tämä vanha oivallus on vain puettava sellaiseen asuun, että 21. vuosisadankin lingvisti sen ymmärtää.

ESA ITKONEN
etunimi.sukunimi@utu.fi

Lähteet

- CROFT, WILLIAM 2001: *Radical construction grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- DIXON, R. M. W. 2002: *Australian languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOLDBERG, ADELE E. 1995: *Constructions. A Construction Grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- ITKONEN, ESA 2005a: *Analogy as structure and process. Approaches in linguistics, cognitive psychology, and philosophy of science*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2005b: A radical critique of (Radical) Construction Grammar. – *Ten non-European languages* s. 296–307. Yleisen kielitieteen julkaisuja 9. Turku: Turun yliopisto.
- 2008: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Osa 1. Yleisen kielitieteen julkaisuja 12. Turku: Turun yliopisto.
- 2010: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Osa 3. Yleisen kielitieteen julkaisuja 14. Turku: Turun yliopisto.
- JESPERSEN, OTTO 1965 [1924]: *The philosophy of grammar*. New York: W. W. Norton.
- LAKOFF, GEORGE 1987: *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- LEINO, JAAKKO 2010: Adele E. Goldberg. Väitöskirjalla klassikoksi. – Pentti Haddington & Jari Sivonen (toim.), *Kielentutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede* s. 71–97. Helsinki: Gaudeamus.
- TOMASELLO, MICHAEL 2003: *Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.